

Martin Machovec:

Oponentský posudek diplomové práce Daniela Nováka *Hranice moci a sebe-reprodukce diktatury sovětského typu v Československu přelomu 40. a 50. let na příkladu podzemních uměleckých skupin*

Obecně:

Celkem vzato, splňuje tato diplomová práce svůj cíl: diplomant jí poměrně dobře prokazuje, že pro téma, které si vybral, zvládl náležité množství pramenné i sekundární literatury, že dokáže stanovit jejich hodnotovou hierarchii. Práce je přehledně členěna, nechybí jí nic z náležitostí, jimiž se práce tohoto druhu mají vyznačovat. Jde o stále ještě málo známé skutečnosti zajímavé především pro literární historii, ovšem diplomant zvolil jiný než literárně-historický či umělecko-historický přístup k fenomenům, které jsou uchopitelné především těmito nástroji. Jasně jsou v Novákově práci stanoveny cíle a východiska, tedy především podmínky, za nichž je možno hovořit o vzniku a existenci tzv. podzemních, tj. neoficiálních, neregistrovaných sdružení či uskupení, která však v okolnostech totalitního režimu nemusela nutně vyvíjet aktivity stricto sensu "protistátní", která toliko usilovala o vymezení prostoru tvůrčí a myšlenkové svobody v době, kdy tento prostor stát naprosto neposkytoval.

Základní přínos Novákovy práce vidím v přehledném uspořádání a v porovnání aktivit uskupení výše zmíněného druhu, která jsou zatím známa, a dále ve snaze propojit zkoumání literárně-historické s náhledy do roviny společensko-politické

Na s. 9-11 diplomant v souvislosti s enumerací teorií totalitních režimů správně konstatuje, že tyto různé teorie, s nimiž je dobře obeznámen, nejsou dosti dobře aplikovatelné při zkoumání struktury společnosti **skryté** pod totalitním režimem. Na s. 13: v bodu, v němž je zkoumán vztah avantgardy k podzemí, poukazuje diplomant na možnou souvislost avantgardistické průbojnosti a víry v pokrok s nesmiřitelností podzemních tvůrců let padesátých vůči všem druhům represe, což je jistě zajímavé, bohužel však dále v práci nerozvíjené zjištění.

Zřejmě nejpodstatnějším diplomantovým zjištěním (s. 87) však je, že kolem poloviny 50. let dochází po jistém desintegrujícím procesu v podstatě k rozpadu všech jím sledovaných podzemních uskupení. Jisté výsledky přinesla též jeho snaha stanovit hranice diktatury stalinského typu a vymežit za nimi prostor, kde právě mohlo k oněm "podzemním" aktivitám docházet. Diplomant se však dle našeho názoru zřejmě mylí, shledává-li ony desintegrační procesy být zapříčiněny vnitřní dynamikou (či snad lépe postupnou ztrátou této dynamiky), nikoli vnějšími tlaky. Skutečnosti, jimiž tato svá tvrzení diplomant podkládá, jsou dle našeho názoru neprůkazné. Právě naopak: ona dynamika či její absence se nám jeví být dosti přímo odvislá od společensko-politického dění, jehož zlomovými momenty byla léta 1945 – 1948 – 1953 – 1956, nesoucí zcela konkrétní události zásadního politického významu.

Tolik tedy zhruba k tomu, co považujeme za nepochybné klady Novákovy práce. Na druhé straně však její hodnotu dosti značně snižuje řada nedostatků, které nutí oponenta k

tomu, aby navrhl toliko celkově **velmi dobré** ohodnocení, nikoli známku výbornou. K těmto nedostatkům nyní podrobněji:

Ponecháme-li stranou skutečnost, že v Novákově diplomové práci se objevuje dosti značné množství **gramatických**, bohužel i hrubých chyb, jejichž přítomnost je snad dlužno přičíst příliš silné autorově koncentraci na vlastní téma, a přehlédneme-li i řadu chyb a neobratností **stylistických**, **formulačních**, pak bohužel nemůžeme přehlédnout jednak některá **metodologická pochybení** a dále též přítomnost řady **nepodložených tvrzení**, **paušálních soudů** a **převzatých informací**, které nejsou dostatečně kriticky zpracovány.

(Ke stylistickým a formulačním chybám:

Na s. 10 si musí čtenář domyslet, že se nerozpadali **lidé**, ale **skupiny**.

Na s. 62: “V rozmezí let 1949-1957 (kdy Boudníkův zájem o pouliční akce již opadal) jich podle pozdějších odhadů proběhlo...”: má být tím řečeno, že Boudníkův zájem opadal kolem roku 1957, nikoli v onom “rozmezí”.

Na s. 77: “Jeden z faktorů/.../ bylo jistě jeho “proletářství”, kdy coby “obyčejný dělník” měl **na ulici** jinou **pozici**, než kdyby se prezentoval jako umělec nebo intelektuál...”: onou “pozicí na ulici” míní diplomant Boudníkovy protohappeningové veřejné akce.

Na s. 82, kde je pojednáváno o sbornících Znamení zvěrokruhu, které po Teigově smrti zabavila StB v jeho bytě: “...**díky** této prohlídce se také dochovalo pouze devět z deseti svazků těchto pracovních sborníků”: Opravdu za to diplomant estébákům **děkuje**?)

K metodologickým pochybením:

Na s. 6 diplomant vcelku správně konstatuje, že “literární dílo... vystupuje jako forma promluvy a svědectví svého tvůrce o tehdejší sociální a politické skutečnosti” a že “k pramenům takovéto povahy bude... nutné přistupovat se zvláště obezřelou kritičností”, ale ne vždy se toho předsevzetí drží.

Nepodložených tvrzení a paušálních soudů je bohužel v Novákově práci celá řada, zde poukážeme jen na ty nejokřídlenější:

Na s. 5: diplomant tvrdí, že neutříděné fondy LA PNP jsou veřejnosti nepřístupné, čímž si velmi usnadnil situaci: co je to veřejnost? kdo je to badatel? jaká je míra neutříděnosti? je možno získat svolení autora či pozůstalých?

Na s. 5 jde o obdobný problém, totiž o archiv Ministerstva vnitra: není pravda, že situace tak “neutěšená”, jak diplomant tvrdí. Např. svazek Zbyňka Fišera alespoň částečně již zpřístupněn byl, tak jako svazky snad všech tajných spolupracovníků StB.

Na s. 23 tvrdí diplomant, že: “jako ilustrátor působil v edici Půlnoc... i Mikuláš Medek”. Jde o převzatou domněnku, k níž není nejmenší doklad, nic takového se nedochovalo, existuje pouze svědectví Egona Bondyho, že Medek **snad měl či chtěl** jeden svazek ilustrovat.

Na s. 23: “Mezi specifika [svazečků edice Půlnoc] patřilo, že nebyly určeny mezi širší okruh čtenářů, jak tomu bylo u pozdějšího samizdatu”: jedná se o nekriticky převzaté **tvrzení** Ivo Vodsedálka. Museli bychom se ptát a/ odpovídá-li vůbec pravdě, že svazky

E.P. nebyly určeny k šíření (existují o tom oprávněně pochybnosti), b / zjišťovat, co je to “širší publikum”, c/ co je a co není “samizdat”.

Na s. 24: “Hrabal se v té době stýkal s Bondym, který měl na jeho tvorbu **zásadní vliv**”: Opět jde o nekritické převzetí pozdního **tvrzení** samotného Hrabala, nesoucího se zřejmě v duchu opožděné snahy také trochu mladšímu, méně známému kolegovi dopomoci k věhlasu, tj. v duchu, jímž je např. prolnta próza Něžný barbar. Hrabalovy texty nic podobného nevykazují, hrabalologové jsou v tomto ohledu dosti rezervovaní. Šlo spíše o koincidenci estetických, poetických postulátů.

Na s. 24, pozn. 74: diplomant cituje dopis Egona Bondyho Tomášovi Mazalovi, v němž Bondy tvrdí, že intenzita styků s Hrabalem byla mimořádně veliká (až třikrát týdně diskuse přes noc). Jde o typickou ukázkou Bondyho hyperbolizace. Něco takového je možno s velkou dávkou jistoty vyloučit už vzhledem k tomu, že Hrabal pracoval v kladenských hutích, kam každý den dojížděl: podobná “svědectví” patří do oblasti vytváření mýtů, kvazimýtů a rozhodně na nich nelze nic stavět.

Na s. 26: “...na rozdíl od Hrabala se Vladimír Boudník na aktivitách kolem edice *Půlnoc* nepodílel”: diplomant tu opět podléhá pozdním zprávám, ba legendám, tedy fikci, beletrii: nemáme nejmenší důkaz, že by se Hrabal či Boudník jakkoli na edici *Půlnoc* podíleli.

Na s. 29: “‘Záběhlická surrealistická skupina’ se symbolicky přejmenovala na ‘Libeňské psychiky’”: opět nedostatečně kritický přístup k pozdnímu svědectví, tentokrát St. Vávry. Je vysoce nepravděpodobné, že by se počátku. 50. let nějaké neoficiální sdružení vůbec nějak nazývalo, to vše se stalo až ex post a via facti.

Na s. 31: “Vzhledem k silně autonomnímu charakteru geneze Libeňských psychiků měli jen velmi omezené kontakty se surrealistickou skupinou kolem V. Effenbergera a neměli tak možnost seznámit se s edičními možnostmi, realizovanými právě v Effenbergerově okruhu či v edici *půlnoc /.../*”: Jde jednak o ukázkou stylistické neobratnosti, jednak o málo podložený dohad, který má budít zdání toho, že je výsledkem nějakého výzkumu. Ví se jen to (a je to též zcela nasnadě), že jednotlivá uskupení trpěla nedostatkem vzájemné komunikace především proto, že zde byla obava z prozrazení jejich aktivit. U skupinky libeňských básníků šlo nejspíše, jak nasvědčuje řada svědectví, o nedostatečnou informovanost, o obavu, že se budou před svými mnohem vzdělanějšími, profesionálnějšími kolegy-surrealisty, “teigovci” blamovat, nikoli o nějakou záměrnou “autonomnost”. A s jakými “edičními možnostmi” by se snad mohli seznámit? Nikdo z podzemních básníků neměl tehdy kromě psacího stroje možnosti žádné!

Na s. 36: “Přitom stejně jako u edice *Půlnoc* se i v případě *Znamení zvěrokruhu* a *Objektů* nejednalo o nějaké ‘samizdatové’ publikace určené pro nějaké širší publikum mimo samotnou skupinu...”: Nelze takto “uvěřit” tvrzení pořadatelů strojopisných edicí z r. 1951, jež mělo podobnou funkci jako předznamenání typu “V.Z.D.O.R.” v edici Petlici v 70. letech: chránit se aspoň nějak před možným nařčením z trestného činu. A dále a opět: co to je “širší publikum”? co to je “samizdat”? kde začíná a končí? Tyto zásadní otázky si diplomant neklade.

Na s. 70-71: diplomant celkem správně sleduje a interpretuje svědectví o osudech protagonistů edice *Půlnoc*, ale opět příliš podléhá sugestivnímu svědectví Bondyho, jak je tento básník podal v 80. a 90. letech, tak např. “Na jiném místě je Bondy vedle Krejcarové označován jako kontaktní osoba ‘trockistické mládeže’”: Žádný dokument samozřejmě nehovoří o “Bondym”, ale toliko o občanovi Zbyňkovi Fišerovi! Zde tato

citační nepřesnost bezděčně vede až ke značnému posunutí interpretace vztahu státní moci k neoficiálním autorům: kdyby totiž StB již v 50. letech věděla něco o “Bondym”, mělo by to skoro jistě jiné důsledky, než když zaregistrovala jen jakéhosi “Fišera”. (Totéž v pozn. 260 na s. 71, kde je citováno pozdní svědectví St. Vávry, které diplomant bez komentáře akceptuje: “...jemu řekl fízl v hospodě: ‘Pane Bondy, máte už dneska dost, děte domů.’”: zde už jde téměř jistě spíše o hrabalovsko-vávrovskou postavu “básníka Bondyho”, nikoli o skutečné – a opravdu dodneška, navzdory různým memoárům, velmi nejasné – vztahy autora a člověka Zbyňka Fišera s orgány totalitního režimu.) Na s. 81: “St. Vávra hledal cestu ven /.../ v inspiraci z edice Půlnoc.”: Vávrovo dochované dílo sebemenší stopu takovéto inspirace nevykazuje, opět jen přejaté pozdní tvrzení.

Dále se v Novákově práci vyskytuje i řada věcných omylů, naštěstí nikoli příliš početných:

Na s. 18: Zbyněk Fišer “alias” Egon Bondy se nenarodil 1931, ale **1930**.

Na s. 18: s Krejcarovou se Fišer seznámil až **1948**, ne 1947.

Na s. 50 tvrdí diplomant, že: “...rekonstruovat ideové prostředí Libeňských psychiků je pouze velmi obtížné, protože z jejich díla se zachovalo pouhé torzo...”, což není pravda. V r. 2005, po smrti Vladimíra Vávry, se objevila řada strojopisů a nedávno z nich Stanislav Vávra sestavil obsáhlý sborník, jenž se v současné době se připravuje k vydání.

Je tedy škoda, že diplomant se nepokusil při ověřování nejen různých dat, ale hlavně při zjišťování nových skutečností kontaktovat nikoho z doposud žijících protagonistů (St. Vávra, E. Bondy, I. Vodsed'álek, Karel Žák, P. Svoboda, A. Born aj.)

Místy dále diplomant zbytečně ulpívá na podružnostech, hledá záhady tam, kde žádné nejsou. Tak např. na s. 30, pozn. 103, se dohaduje, proč si bratři Vávrové zvolili 14. červenec za “svátek svobody”, jež osobitým způsobem slavili, a konstatuje, že toto zůstává nevysvětleno. Jedná se o trapné přehlédnutí faktu, že datum 14. 7. je průhlednou připomínkou výročí vůbec nejslavnější události v dějinách revolucí a bojů za svobodu, které rozhodně nepotřebovalo být objasňováno ani bratry Vávrovými ani diplomantem.

Shrnutí nedostatků:

- Diplomant nedostatečně prověřil archivy Ministerstva vnitra či bývalé StB a často se ohání nevěrohodným tvrzením, že se v nich “nic nedochovalo”, tedy co se týče jím sledovaného předmětu.
- Diplomant se nepokusil kontaktovat nikoho z doposud žijících pamětníků, účastníků jím sledovaných dějů, aby tak získal jiné, nové odpovědi, aby mohl vyvrátit či alespoň zpochybnit některá z podezřelých “svědectví” či spíše pseudosvědectví, některá kvazifakta.
- Diplomant občas nedokázal dodržet to, co si sám předsevzal, totiž maximální kritičnost vůči písemnostem vzniklým v období, které sledoval.
- Diplomant si zvolil možná až příliš široký záběr, takže vzhledem k rozsahu své práce si nemohl dovolit podložit své dílčí konkluze dostačujícím a opravdu průkazným materiálem.

K závěru diplomové práce:

Na s. 84: Diplomant sice správně poukazuje na pravděpodobné meze moci diktatury, tedy i na nevyužitelnost různých teorií totalitarismu při sledování “podzemního” dění, ale těžko lze říci, že **pouze proto**, že se podrobněji nezabýval rozbohem represivních projevů diktatury, mohl odkrýt onen “pestrbarevný svět podzemní literatury”: ten prostě a snadno odkryl tak, že si přečetl dnes již vesměs tiskem vydané texty. Naopak při jejich adekvátní **interpretaci** nemohl odhlížet od oněch typů represivních projevů – a také od nich naštěstí zcela neodhlížel.

Na s. 85: Diplomant opět celkem správně poukazuje na to, že svět podzemní literatury netvořili izolovaní autoři, ale že šlo o více méně propojený podzemní prostor, tedy alespoň co se týče autorů, které sledoval. Zcela ovšem ignoroval možnou námitku, že skupinek podobných např. oněm “libeňským psychikům” mohlo být docela dobře v tehdejší Československu více, a to zcela izolovaných, třeba mimopražských, ale povědomí o nich bohužel nepřekhalo čtyři totalitní dekády.

Na s. 85: Velmi správně diplomant poukazuje na “dostředivý účinek” [relativní] izolace jím sledovaných autorů, tj. účinek projevující se utužováním osobních přátelských svazků. Ovšem pravděpodobně totéž, možná ještě výrazněji, by bylo možno konstatovat též o autorech – soudobých politických věznicích, případně o autorech nacházejících se v dobách nejtvrďší totality v podobně extrémních existenčních podmínkách; tuto paralelu se světem “podzemí” diplomant vůbec nezmiňuje.

Na s. 85: Diplomant se sice snaží přesvědčit, že když už ne v sociálním původu, tedy alespoň v sociálním zakotvení na počátku 50. let byli na tom jeho protagonisté vlastně stejně, ale vzápětí jím uváděná fakta tento jeho postulát jaksi vyvracejí: o žádné sociální homogenitě v případě nám známých podzemních autorů na poč. 50. let prostě zřejmě není možno hovořit.

Na s. 86: Diplomant opětovně podléhá subjektivním autointerpretacím jednotlivých autorů, když hovoří – a zdůrazňuje -, že část z nich se **dobrovolně** přesunula na “společenskou periferii”: Jak bychom o jakékoli **skutečné** “dobrovolnosti” pro 50. léta vůbec mohli hovořit! Diplomant vůbec nevzal v úvahu, že to, co jednotliví autoři o sobě ex post navyprávěli, napsali, bylo často psáno v autoslylizačním záměru, jehož cílem bylo získat jistou masku, jistou mimikri, jistý způsob ochrany. Právě uvažujeme-li o dobových společensko-politických souvislostech, nemůžeme nedojít k podezření, že všichni sledovaní protagonisté byli ve svém sociálním zařazení především motivováni **strachem z represí**. Konkrétní náplň tohoto zařazení je přitom dosti nepodstatná.

Nezodpovězeny diplomantem zůstaly např. tyto otázky:

- Proč byl onen “prostor nezájmu”, v němž se podzemní aktivity odehrávaly, pro represivní složky opravdu tak nezajímavý? Co by toto zjištění mohlo říci o samotné povaze této konkrétní totality? Byl pak tento prostor tak “nezajímavý” vždy?
- Co a kdo se v takto vymezeném prostoru v ČSR padesátých let ocitli? Jen diplomantem sledovaní protagonisté?
- Existoval podobný prostor v pozdějších desetiletích?
- Je možno tento prostor ztotožnit s prostorem tzv. “kulturního podzemí”?

23. 5. 2006

Marin Madžonec